

УДК 334.758.4:338

Данкевич Є. М. д.е.н.
науковий співробітник лабораторії економіки,
Інститут сільського господарства Полісся НААН України

РОЗВИТОК МІЖГАЛУЗЕВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ: ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ

Анотація. Вивчено та проаналізовано сучасні тенденції розвитку міжгалузевої інтеграції в аграрному секторі економіки. Висвітлено організаційно-економічний механізм побудови вертикально інтегрованих формувань. Розглянуто особливості господарської діяльності найбільших інтегрованих структур в аграрному секторі економіки України. Розкрито переваги та ризики міжгалузевої інтеграції у сучасних умовах господарювання. Науково обґрунтовано пропозиції щодо перспектив подальшого розвитку інтегрованих структур у контексті економічної, екологічної та соціальної спрямованості їх виробничої діяльності.

Ключові слова: міжгалузева інтеграція, ринкова економіка, синергетика, міжгалузеві зв'язки, готова продукція, ефективність, експорт.

Постановка проблеми. Налагодження інтеграційних взаємодій, що відбуваються на тлі недосконалих майнових і земельних відносин, вимагає відпрацювання ринкового механізму, дотримання норм чинного законодавства, вирішення соціальних та екологічних проблем сільських територій. Нових методологічних підходів до вивчення і вирішення потребує питання організації сучасного типу господарювання і формування на цій основі раціональних галузевих пропорцій у ланцюжку “виробництво–переробка–збут”[2].

Розвиток конкурентоспроможного агропромислового виробництва та його концентрація на сільських територіях потребують принципово нових підходів до організації господарського процесу, спрямованих на підвищення його ефективності. Передусім, це пов'язано з необхідністю запровадження механізмів ресурсного, технологічного та організаційного оновлення, залучення інвестицій, захисту інтересів вітчизняних товаровиробників, врегулювання міжгалузевих диспропорцій, усунення посередницького впливу, побудови замкнутого циклу виробництва, збільшення мережі з переробки та реалізації продукції, виходу на зовнішні ринки продукції і капіталів, впровадження інновацій та розбудови інфраструктури. Цим на даному етапі і зумовлений активний розвиток міжгалузевої інтеграції, що й обумовило вибір теми дослідження.

Сучасний стан розвитку аграрного сектора економіки ставить перед інтегрованими підприємствами особливі завдання. Наразі

необхідно зосередити увагу на формуванні взаємовигідних відносин між суб'єктами міжгалузевої інтеграції з метою уникнення соціальної напруги та встановлення партнерських відносин між інтегрованими підприємствами та територіями, у межах яких вони ведуть господарську діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання особливостей розвитку міжгалузевої інтеграції привертає увагу багатьох вчених-економістів. Теоретичні та практичні аспекти формування інтегрованих підприємств знайшли широке відображення у працях провідних вітчизняних та іноземних вчених: В. Г. Андрійчука, П. П. Борщевського, Б.З. Дворкіна, П. К. Канінського, М. Ю. Коденської, О.В. Крисального, К.К. Кумехова, В.З. Мазлоєва, А. Г. Мазура, М. Й. Маліка, В. Я. Месель-Веселяка, В. Д. Мінгалева, О. М. Онищенко, Б. Й. Пасхавера, О. А. Родіонової, П. Т. Саблука, О. М. Сьоміна, В. К. Терещенка, М. А. Хвесика, В. М. Яценка та ін. Зазначені науковці внесли суттєвий вклад у дослідження питання розвитку інтеграції. Проте, необхідність нарощування виробництва та потреба у відновленні сільських територій вимагають проведення комплексного і системного дослідження специфіки діяльності інтегрованих структур в аграрному секторі економіки.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей розвитку міжгалузевої інтеграції в аграрному секторі, окреслення переваг та ризиків формування інтегрованих структур.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція означає організаційне поєднання технологічно пов'язаних між собою різнорідних видів діяльності з притаманними їм функціями з метою виробництва кінцевого продукту і доведення його до споживача, а також досягнення на цій основі вищих економічних результатів. Міжгалузєва інтеграція являє собою розвиток виробничих і економічних зв'язків між галузями і підприємствами агропромислового комплексу, які пов'язані між собою, технологічно й об'єктивно орієнтовані на поєднання їх матеріальних інтересів у процесі виробництва і реалізації кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини. Посилення таких зв'язків є закономірним явищем [1]. У процесі поглиблення суспільного поділу праці сільське господар-

ство самостійно вже не може забезпечувати умови власного відтворення та потребу системності у розвитку.

Міжгалузєва інтеграція передбачає тісну взаємодію та переплетення сільського господарства і промисловості, підприємств інших сфер аграрного сектору економіки, їх взаємопроникнення, органічне злиття для підвищення ефективності. Сучасні тенденції в аграрному секторі економіки зумовлені необхідністю пошуку та впровадження нових форм і механізмів взаємодії суб'єктів господарювання, створення агропромислових об'єднань нового типу, адаптованих до потреб та умов сучасного ринку. Розглянуті тенденції сприяють формуванню різних напрямів інтеграційних процесів (табл. 1).

Таблиця 1

Основні напрями об'єднання суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки

Напря́м	Характеристика
Інтеграція	Розвиток стійких взаємозв'язків за рахунок зближення й поступового об'єднання галузей і підприємств аграрного сектору економіки, які об'єктивно орієнтовані на поєднання їхніх матеріальних інтересів та взаємопов'язані між собою технологічно у процесі виробництва
Корпоратизація	Об'єднання та залучення приватного капіталу взаємодоповнюючих підприємств на акціонерних засадах для спеціалізованого виробництва, переробки і збуту харчових продуктів на зовнішньому і внутрішньому ринках, з метою збільшення прибутку акціонерів
Кооперація	Добровільне колективне об'єднання власності різних об'єктів і форм та праці для досягнення спільних цілей у різних сферах господарської діяльності, з метою задоволення економічних, соціальних й екологічних потреб
Кластеризація	Об'єднання капіталу взаємодоповнюючих підприємств різних галузей і пов'язаних з ними за географічною й функціональною ознаками органів державного управління та наукових закладів для спільної діяльності на певній території з виробництва конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках продукції

Джерело: [7, 9].

Найпоширенішим напрямом об'єднання суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки є інтеграція. За рахунок інтеграції істотно підвищується роль сільського господарства у розвитку і поглибленні міжгалузєвих зв'язків у межах аграрного сектору економіки. Вироблена у цій сфері продукція надходить на промислову переробку, причому частка сільськогосподарської сировини, що використовується для промислової переробки, постійно зростає і нині перевищує 60 %. Зважаючи на досвід індустріально розвинутих країн, у яких даний показник досягає 90 %, сучасні тенденції до прискоро-

реного розвитку переробних підприємств є позитивними [10]. Наразі спостерігається значне розширення і поглиблення міжгалузєвих зв'язків за двома напрямками – з одного боку, у результаті задоволення всезростаючих потреб сільського господарства продукцією фондоутворюючих галузей, а з другого, – через збільшення поставок сільськогосподарської сировини на промислову переробку галузям харчової промисловості. У сукупності це характеризує міжгалузєву інтеграцію як процес, що відбувається за певних передумов і має вигоди та стимули для її учасників (табл. 2).

Стратегічні орієнтири учасників інтеграційних процесів

Учасник	Потреба	Механізм досягнення
Галузі, що виготовляють засоби виробництва	Конкурентоспроможність виробленої продукції, ринки збуту	Залучення інвесторів, запровадження новітніх інноваційних технологій
Галузі сільського господарства	Підвищення товарності виробленої продукції, зниження собівартості та отримання прибутку від реалізації	Диверсифікація діяльності, кількісне та якісне покращення активів, підвищення конкурентоспроможності продукції
Галузі промисловості з переробки сільськогосподарської продукції	Контроль сировинного ринку, вплив на формування кількісних, якісних та цінових показників, зміцнення позицій на ринку збуту продукції	Формування сировинних зон, впровадження систем управління якістю продукції відповідно до міжнародних стандартів
Галузі виробничої та соціальної інфраструктури	Необхідність впровадження наукових розробок, розбудова інфраструктурних елементів	Спільне фінансування учасниками інтегрованого об'єднання програм розвитку сільських територій

Джерело: власні дослідження.

Особливість інтеграції як вагомого інструменту підвищення ефективності господарювання в аграрній сфері полягає у створенні додаткового ефекту, який дає можливість збільшувати кількісні та якісні показники діяльності всіх учасників процесу [3,5]. При цьому, з урахуванням досвіду проведених реформ у країнах світу, вибір напрямів аграрної інтеграційної політики повинен мати добровільний характер, без застосування адміністративних важелів з боку держави.

Завдяки міжгалузевій інтеграції вдалося досягнути покращення результатів господарської діяльності в економіці України. Особливо це проявилось у кризові роки, коли сільське господарство стало одним із локомотивів розвитку економіки. Впродовж 2010–2014 рр. Україна була одним з найбільших виробників та експортерів зерна: пшениці – 6 млн т експорту (№ 7 у світі); ячменю – 4 млн т експорту (№ 3 у світі); кукурудзи – 5,5 млн т експорту (№ 4 у світі); соняшнику – 1,3 млн т експорту (№ 3 у світі); ріпаку – 0,2 млн т експорту (№ 3 у світі) [4].

Для аграрного сектора інтеграційні об'єднання, у даний час, особливо важливі, оскільки сприяють входженню до світової економічної системи, прискореному досяг-

ненню необхідного рівня конкурентоспроможності [8]. В Україні за останні 10 років відбулася капіталізація аграрних підприємств, виникла значна кількість інтегрованих товаровиробників, середній розмір яких сягає понад 50 тис га. Характерною тенденцією є розширення обсягів та сфер їх діяльності.

Провідні позиції в аграрному секторі економіки України займає інтегроване підприємство “Ukrlandfarming plc”, до складу якого входить низка компаній: “Райз”, “Дакор Агро Холдинг”, ТОВ “Агро-Альфа”, “Авангард”. Наявні ресурси в умовах міжгалузевої інтеграції дозволяють учасникам об'єднання застосовувати сучасні технології виробництва та бути конкурентоспроможними на світовому ринку. Значних результатів вдалося досягнути за рахунок запровадження замкнутого циклу виробництва продукції [6].

Для прикладу, до складу ПАТ “Райз” входять: цукровий завод, 3 елеватори загальною потужністю майже 620 тис. т одноразового зберігання, 5 насінних заводів, 5 дочірніх підприємств, які спеціалізуються на дистрибуції високоякісного насіння, засобів захисту рослин, мінеральних добрив, сільськогосподарської техніки та торгівлі. Компанія має 64 філіали по всій території України,

два дочірні підприємства в Росії і одне – в Молдові. Основними сферами діяльності є агровиробництво, переробка, зберігання та надання послуг.

Інтегроване підприємство “Дакор Агро Холдинг” спеціалізується на вирощуванні зернових та олійних культур. У 2010 р. – побудовано 4 елеватори потужністю 50 тис. т кожен, 5 цукрових заводів. У ТОВ “Агро-Альфа” здійснюється вирощування зернових та технічних культур, розведення ВРХ поголів’я, а компанія “Авангард” за підсумками 2010 р. займає на ринку яєць 26 %. У результаті IPO на Лондонській фондовій біржі в травні 2010 р. залучено понад 200 млн дол. США.

Прагнення до монополізації ринків, великі розміри, рентоорієнтована поведінка визначають інтегровані структури як найбільш конкурентоспроможні серед вітчизняних підприємств, сприяючи ще більшому їхньому укрупненню. Розрахунки свідчать, що 10 найбільших агрокомпаній України за 2010–2014 рр. збільшили свій сумарний дохід (без урахування рівня інфляції) у понад три рази, а обсяг чистого прибутку – більше ніж у 7,8 рази. З урахуванням рівня споживчих цін, чистий дохід зріс удвічі, маса чистого прибутку – у 4,9 рази.

Беручи до уваги дані УКАБ, 100 найбільших інтегрованих формувань України у 2012–2013 рр. реалізували товарів (робіт, послуг) на суму 53,3 і 68,3 млрд грн відповідно, це становить 60,9 % і 66,9 % від загального чистого доходу галузі і щороку зростає, що свідчить про підвищення ролі цих об’єднань підприємств у вітчизняному агробізнесі [6].

За рахунок залучення фінансових ресурсів та сучасних технологій інтегровані структури змогли досягнути значних результатів господарської діяльності. Економічна доцільність розвитку інтегрованих формувань передбачає загальну економічну мету їхнього створення і низку механізмів переважно рентного характеру щодо її досягнення. При цьому, процес проходження інтеграційних міжгалузевих зв’язків досить складний, поряд з перевагами має певні загрози та вимагає постійного вдосконалення (табл. 3).

Зважаючи на те, що більшість інтегрованих формувань є повністю інформаційно

закритими, то проведення якісного аналізу їхньої діяльності унеможлиблюється. Більше того, інтегровані структури не є законодавчо визначеною правовою формою суб’єктів господарювання, вони організовані переважно у вигляді акціонерних товариств або товариств з обмеженою відповідальністю, бухгалтерська і фінансова звітність яких не є консолідованою, тому регуляторний вплив держави на них обмежується. При цьому, проведений аналіз свідчить, що більшість інтегрованих формувань України зареєстровані на Кіпрі в офшорній зоні Нікосія, що дає їм змогу застосовувати низку напівлегальних схем обороту товарів та коштів.

Результати дослідження підтверджують, що ряд інтегрованих компаній, повністю або частково, у перший рік роботи не розпочали виробничу діяльність на орендованих землях. Характерним для них є запровадження монокультури та порушення нормативів структури посівних площ, передбачених Постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2010 р., № 164 “Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах”.

Безсистемне ведення сільськогосподарського виробництва багатьма інтегрованими формуваннями негативно впливає на галузь переробної промисловості: демонтовано значну кількість комбикормових, цукрових, льонопереробних, крохмальних, спиртових та інших заводів; працездатне населення втратило роботу, а державний бюджет, кошти для утримання соціально-побутової сфери та розвитку сільських територій. Наразі важливим є відновлення втрачених взаємозв’язків між товаровиробниками та збалансування галузевих пропорцій.

Висновки. При переході до ринкових відносин характерним для аграрного сектору став розвиток інтеграції – еволюційного механізму господарювання, в основу якого покладено максимізацію прибутку за рахунок об’єднання відокремлених частин єдиного виробничого процесу. Доведено, що при формуванні інтегрованих структур вдається ефективно використовувати наявні ресурси та виробничі потужності, підвищувати конкурентоспроможність продукції.

Переваги та ризики міжгалузевої інтеграції в аграрному секторі економіки

Переваги		Зовнішні	
Внутрішні	Створення сприятливих умов для роботи, використання ресурсів завдяки своєчасному постачанню продукції		Можливість проводити конкурентоспроможну діяльність споживачам та постачальникам продукції
	Відповідність ресурсів вимогам виробництва та зменшення витрат на їх пошук		Контроль за проходженням товару по всьому технологічному ланцюгу, отримання синергії
	Повне завантаження потужностей та розширення виробництва продукції		Уникнення кон'юнктурних коливань
	Програмований збут продукції розширює її об'єми при плануванні		Більші можливості до запровадження новітніх технологій, передового досвіду виробництва
	Розширення асортименту продукції підвищує ефективність діяльності		Кращі умови для цінової політики у системі розподілу
Ризики			
Внутрішні	Не завжди ефективне утримання адмінперсоналу в процесі формування міжгалузевої інтеграції	Зовнішні	
	Підрозділи з низькими показниками конкурентоспроможності негативно впливають на основну діяльність		
	Інвестування слабких ланок вертикально інтегрованого ланцюга, ускладнює існування інших підрозділів		
	Обмеження ділових зв'язків із іншими постачальниками та дистриб'юторами		
	Відсутність конкуренції сприяє використанню застарілих виробничих процесів		
	Обмеженість маневру на ринку, необґрунтоване створення великих та некерованих формувань		

Джерело: власні дослідження.

Міжгалузева інтеграція є цілеспрямованим процесом створення нового формування на основі поєднання інтересів, зміцнення виробничих зв'язків і відносин між різними галузями. Прямими її учасниками є сільськогосподарські та промислові підприємства, що забезпечують технологічні процеси з виробництва та переробки продукції, опосередкованими – установи, які виконують допоміжні й обслуговуючі функції. У результаті їх взаємодії утворюється додатковий синергетичний ефект від господарської діяльності.

Проведені дослідження показали, що інтегровані формування не позбавлені певних недоліків, які можна пояснити відносною новизною зазначених утворень, браком державного регулювання та законодавчого супроводу. Встановлено, що негативом діяльності інтегрованих формувань є: надкон-

центрація земельних ресурсів в одних руках, що призводить до розвитку монополізму на ринку оренди землі, та монополізація ринку сільськогосподарської продукції; здійснення високоінтенсивного виснажливого землеробства з порушенням вимог сівозмін і раціональної структури посівів, як наслідок – стрімке погіршення стану сільськогосподарських угідь; реєстрація у великих містах, що призводить до осідання в обласних центрах податкових надходжень, які б можна було використати для розвитку соціальної й комунальної інфраструктур сільських територій.

Наявність у інтегрованих формувань значної кількості як позитивних, так і негативних рис породжує необхідність розроблення законодавчого забезпечення діяльності цих структур у сфері аграрного бізнесу, з метою нарощування їх позитивних переваг та міні-

мізації негативних наслідків функціонування. Крім того, важливо враховувати й необхідність розроблення заходів щодо уник-

нення або пом'якшення об'єктивних негативних наслідків функціонування інтегрованих формувань на сільських територіях.

Література

1. Базаев Ю.И. Основные принципы и направления повышения эффективности деятельности агрохолдингов / Ю. И. Базаев // Фундаментальные исследования. – 2006. – № 11 – С. 55-57.
2. Великі, аграрні та ефективні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gfas.com.ua/ukrainian/hranenie-zerna.html>
3. Дем'яненко С. І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? / С. І. Дем'яненко. – К. : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2008. [Електронний ресурс] – Режим доступу http://ierpc.org/ierpc/papers/agpp21_ur.pdf.
4. Інвестиційний клімат в Україні [Електронний ресурс] / Інформаційний портал про особисті інвестиціях і фінансах // Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://investfunds.ua/news/>
5. Концепція Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR090743
6. Крупнейшие холдинги в растениеводстве Украины 2012 Дослідження УКАБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agribusiness.kiev.ua/>
7. Молдаван Л. В. Форми господарювання в аграрному секторі країни в умовах глобалізації / Л. В. Молдаван // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С. 13–17.
8. Нестерчук Ю.О. Інтеграційні процеси в аграрно-промисловому виробництві / Ю. О. Нестерчук. – Умань: видавець "Сочинський", 2009. – 372 с.
9. Родионова О. Крупный агробизнес в АПК: современные формы и эффективность / О. Родионова, Н. Борхунов // АПК: экономика, управление. – 2006. – № 4. – С. 28–30.
10. Хаффер П. Среднесрочная перспектива развития сельскохозяйственной отрасли и сектора рынка удобрений на период 2010/11 – 2015/16 г. / П. Хаффер. – Международная ассоциация производителей удобрений, 2011. – С. 38

Summary.

Determination of task. *In the transition to a market economy characteristic of the agricultural sector has been the development of integration - the evolutionary mechanism of management, which is based on maximizing profits by combining separate parts of a single production process. A characteristic trend in recent years is the consolidation of farms, creation of integrated units engaged in production of partial or complete processing and sale. By getting funds and the use of modern technologies of production, integrated agricultural companies occupy a growing role in the agricultural sector production, thus creating significant export potential. Economic space is only for businesses when geography distribution of productive forces, the sectoral structure of investments and sales constitute a single system. Promoting integrated domestic companies is accompanied with the interaction of social infrastructure and the environment.*

Results of research. *For the agricultural sector, integration associations, especially now, are important since they promote the entry into a global economic system, accelerate the achievement of the required level of competitiveness. Ukraine, for the past 10 years, experienced a capitalization of farms, there was a significant number of integrated producers, the average size of above 50 thousand hectares. A characteristic trend is to expand the scope and areas. By attracting financial resources and modern technology integrated structure able to achieve significant business results. The economic feasibility of integrated units provides general economic purpose of their creation and a number of mechanisms mainly rental, regarding its achievement. Thus, the process of passing the integration linkages rather complex, along with the benefits of a specific threat and requires continuous improvement.*

The results show that a number of companies for various reasons, in part or in its first year did not start production activities on the leased lands. Characteristic of integrated units is introducing monoculture and non-scientifically based standards of doing business. Much of the investors pay taxes to the budgets of local communities in the place of its state registration, which leads to a reduction in revenue in local budgets. We have numerous violations agronomic requirements of growing corn, soybeans, canola, as monoculture, sunflower violation of returning to their previous earlier deadlines.

Conclusions. *Intersectoral integration is targeted onto their new formation through a combination of interests, strengthening industrial relations and relations between different areas. Direct its members are agricultural and industrial enterprises, which provide processes of production and processing, indirect - institutions that perform support and service functions. As a result of their interaction generated additional synergistic effect on economic activity. However, the large number of controlled production units lead to the emergence of a number of specific problems. The presence of a significant number of integrated units of both positive and negative features creates the need to develop the legal framework of structures in agricultural business in order to increase their positive benefits and minimize the negative effects of operation. In addition, it is important to consider the need to develop measures to avoid or mitigate the objective of failure of integrated units in rural areas, as a mass release of labor from agricultural areas.*

Key words: *intersectoral integration, market economy, synergy, intersectoral relations, finished products, efficiency, export.*